



# Cəlil Məmmədquluzadə - 150

## Sizi deyib gəlmişəm...



*O gün zamanı ölçmürdü, vaxt mahiyyətini itirmişdi və yalnız bu böyük qarşılaşmanı qızıl hərflərlə tarixə həkk edirdi...*

*Gözlərini açan gündən dünyanı qaranlıq görə, aydınlıq uğrunda mübarizə apararı və illərdir mənəvi açıqlıq savaşıaraq bütün çətinliklərə sinə gərən iki şəxsin birləşərək zülmətə ziya saçma günü idi...*

*Mənən cilalana-cilalana, təkmilləşə-təkmilləşə uzun və çətin bir yol qət etmişdilər bu günə qədər...*

*Və bu dünyada heç nə təsadüfi olmur...*

*Tale özü onları əvvəlcədən bu gün üçün hazırlamışdı...*

*Həmin məqam yetişəndə, bir payız günü axşamcağı yolları kəsişmişdi...*

*Azərbaycanda tənqidi realist nəsrin dahi yaradıcısı, dramaturgiya tariximizdə tragikomediyə mərhələsinin banisi, satirik publisistik məktəbin əsasını qoymuş Mirzə Cəlil və zadəgan ziyalı zümrəsinin ən məşhur qadın təmsilçisi, xeyriyyəçi, maarifçi Həmidə xanım Cavanşir...*

### Röya

1905-ci il oktyabrın 13-ü idi...

Həmin gün Qarabağ zadəgan ziyalı zümrəsinin nümayəndəsi Həmidə Cavanşir və böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadə Tiflisdə Sofya Şaxtaxtinskayanın mənzilində qarşılaşırlar və bu görüş hər ikisinin ömründə yeni bir dövrün başlanğıcı olur...

Bir-birlərini kəşf edirlər... Məlik olduqları dünyagörüşü, ziyalılıq, həyata baxış tərzləri onlarda heyranlıq hissi yaradır...

Həmin gün Həmidə xanım atası Əhməd bəy Cavanşirin əlyazmasını Mirzə Cəlilə təqdim edir və çap olunmasını istəyir.

Söhbətləri uzanır, inqilabdan, erməni-müsəlman toqquşmasından, xalqın geri qalmasından, müsəlman qadınların acınacaqlı taleyindən danışırlar...

Hətta o zaman Mirzə Cəlil Həmidə xanıma müsəlman qadınların xeyriyyə cəmiyyətini açmaq barədə dəyərli bir təklif də verir. Bu fikir Həmidə xanımın çox xoşuna gəlir və dərhal bu ideyanı həyata keçirmək uğrunda fəaliyyətə başlayır.

Həmidə xanım xatirələrində Mirzə Cəlillə qarşılaşdığı həmin günlə bağlı "kiçik" bir detal vurğulayır: "Mirzə Cəlil az danışırdı. Ancaq arada uzun-uzadı suallar verirdi..."

Ətrafda bu qədər cahilliyin hökm sürdüyü, qadınların hüquqsuz, çadrələr, buxovlar, qadağalar içərisində yaşadığı bir mühitdə, bu cür ziyalı, dünyagörüşlü bir qadının indi onun qarşısında birdən-birə zühur etməsi Mirzə Cəlili yaxşı mənada mat qoymuşdu...

Və təbii ki, o bu cür bir qadına biganə qala bilməzdi və qalmır da...

### Qəm yükü

Qadınlar tarixin bütün dövrlərində şairlərin ilham qaynağı, vəsf ünvanı olub...

Onları ala gözlü, qarğı saçlı, qələm qaşlı, pəri yerləşli kimi təsvir ediblər...

Zadəgan nəslin kübar xanımı Həmidə xanım Cavanşir də bütün bu zahiri gözəlliklərə malik idi, amma həm də onda milli xanım-xatınlıq ədəsi, Ərəbzəngi cəngavərliyi, Sara xatun diplomatiyaliyi bir bütünlük yaratmışdı...

Bu milli-mənəvi xüsusiyyətlər isə onun genetik kodu, əsilzadə ruhunun ayrılmaz hissəsi idi. Hələ yeniyetmə iken rus dilini səlis şəkildə qavrayıb-öyrənmiş,

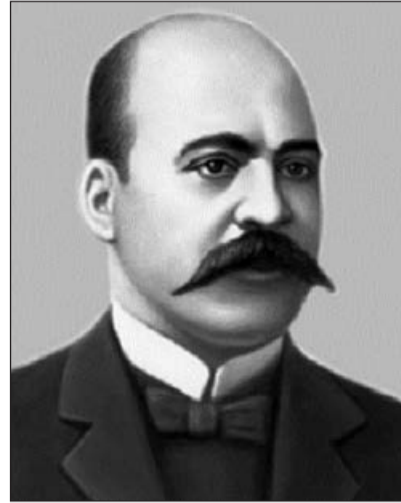
kənd qızları üçün o qədər də səciyyəvi olmayan milli və dünyəvi mədəni-maarif düşüncələrinə yiyələnmişdi.

Atası Əhməd bəy Cavanşir lap kiçik yaşlarından Həmidə xanıma erkək tinətli olmağı aşılamışdı: "Mənim qızım elə olmalıdır ki, biz kişilər ölüb getsək, bizi şəərəflə əvəz edə bilsin".

Zamanın axarında Əhməd bəyin uzaqgörənliklə dediyi bu sözlər həqiqətə çevrilir...

Ard-arda anasını, qardaşlarını, həyat yoldaşını, atasını itirir. O isə bu çətin sınaqlara dözməli, itirdi-

deyir ki, mən, demək olar ki, hər gün Məmmədqulu bəy Kəngərli-gilə gedib, uzun müddət kabinetdə oturub söhbət edirdim: "Bir dəfə onun kabinetində tək oturdugum vaxt gözlənilmədən qapı açıldı, içəri gözəl bir qadın daxil oldu. Heyrətə gəldim. Adətən, müsəlman qadınları başqa kişi gördükdə qorxub özlərini itirirlər. Amma o nə qorxdı, nə də özünü itirdi, bir neçə saniyə sakit dayanaraq mənə baxdı. O, mənə füsunkar bir mələk kimi göründü, lətif surəti xəyalımda əbədi olaraq qaldı".



uğurları heyranlıqla izləyirdi. Deyirdi ki, həmin günlər Mirzə Cəlil "Molla Nəsrəddin" məcmuəsinin 19 may 1907-ci il tarixli 20-ci nömrəsində çox böyük hay-küy qoparmış və az qala, özünün məhvini səbəb olacaq "Ermeni və müsəlman övretləri" başlıqlı felyeton yazmışdı. Bu məqalə Həmidə xanımın Mirzə Cəlilə verəcəyi cavaba öz təsirini göstərir...



**Onları hisləri, düşüncələri, yaşam idealları birləşdirirdi...**

Burada bir neçə vacib məqama toxunmaq yerinə düşər. Bəzən Mirzə Cəlillə Həmidə xanımın evliliyinin məntiq, mənfəət üçün olduğu iddia edilir. Təhriir edərək, hətta gerçəkliyi əks etdirməyən

# Ölümsüz eşq

## Milli məfkurəmizin qoşa sərkərdəsi - Cəlil və Həmidə Məmmədquluzadələr

yi əzizlərini şəərəflə əvəz etməli idi. Üstəlik, iki övladına da həm ata, həm də ana olmalıydı...

Elə Mirzə Cəlillə də ömrünün bu kədərli, fırtınalı, təlatümlü günlərində tanış olur...

Əhməd bəy son nəfəsində Həmidə xanıma daha bir vəsiyyət edir. Son arzularından biri uşaqlara məxsus mənzum hekayə və tərcümələrindən ibarət toplusunun nəşr olunması idi...

Və elə bu vəsiyyət Azərbaycan tarixinə öz adlarını qızıl hərflərlə yazdırmış iki böyük şəxsiyyətin qarşılaşmasına vəsələ olur...

O gün Həmidə xanımın yaddaşına belə həkk olunmuşdu: "Mirzə Cəlil arıq, bəstədən bir az hündür boylu idi. Səliqə ilə geyinmişdi. Öynində nişastalı yaxalığı, köbəli mahud sürtük vardı. O, hədsiz ciddi idi, üzü heç gülmürdü, sanki çiyinlərində qəm yükü vardı. Həmin 1905-ci ildə Mirzə Cəlil həm atasını, həm anasını itirmişdi. Bu hadisədən bir ay qabaq isə yaxın dostu və qayını - mərhum həyat yoldaşı Nazlı xanımın qardaşı Məhəmmədqulu bəy Kəngərli bir qatilin əli ilə faciəli şəkildə qətlə yetirilmişdi".

**İlk sevgi**

Mirzə Cəlil özü sonradan əvvəlki həyat yoldaşı Nazlı xanımla tanışlığı barədə danışarkən

Mirzə Cəlil Nazlıni çox sevirmiş və Nazlı xanım da ona dəlicəsinə aşıq olmuş. Və Cəlilin vaxtının çoxunu işinə sərf etməsinə qəbul etməmiş. Onu qışqanır, aylarla danışırdırmış. Sonra müəyyən səbəblərdən psixoloji problemləri yaranır. Buna görə Mirzə Cəlil Nazlıni müalicə üçün Tiflisdə aparır, amma çox keçmir ki, o, vəfat edir. Nazlıni itirmək Mirzə Cəlili sarsıdır, mütəmadi gedib onun məzarını ziyarət edirmiş...

### "Yoldaş və arxa"

Və elə bu iki şəxsi həm də kədərlerinin, itkilərinin ortaqlığı birləşdirirdi...

Bir-birinə arxa-dayaq, güvənc, mənəvi sığınacaq idilər...

Mirzə Cəlil Həmidə xanıma Sofya Şaxtaxtinskaya vasitəsilə evlənmək təklifi göndərir.

İlk dəfə Həmidə xanım sivil bir şəkildə "yox" cavabı verir. Deyir ki, yüksək dəyərinə görə minnətdardır, ancaq ona ərə gedə bilməz, çünki onların yolları müxtəlifdir: "Mən atamın vəsiyyətinə əməl etməli, onun kənddəki mədəni quruculuq işlərini davam etdirməliyəm".

Beləcə bərabər 25 illik, sevincli, kədərli, enişli-yoxuşlu bir zaman diliminin astanasına qədəm qoyurlar...

Həyatları bir-birlərinin davamı, tamamlayıcısı olur...

Hər ikisi cəhəltlə, açıqlıq mübarizə aparır, xalqı səfələtdən qurtarmaq istəyir, həm maddi, həm mənəvi cəhətdən...

rar verməyə məcbur edə bilməzdi və o, öz gələcəyini Mirzə Cəlillə birlikdə görürdü...

Onları sadəcə hisləri, düşüncələri, yaşam idealları birləşdirirdi...

### Qarabağın dəmir ledisi

Evləndikdən sonra "Molla Nəsrəddin" jurnalında "şaxseyvaxsey" adətini tənqid edən bir karikatura buraxılır. Bu karikatura müsəlmanlara, xüsusilə Qarabağın Hindarx kəndinin camaatına bərk toxunur. Hindarxlılar məsciddə and içib Mirzə Cəlili öldürməyi qərara alırlar. Adətən, Mirzə Cəlil həmişə Yevlaxa Hindarxdan və quldur-qaçaq yuvası olan Sultانبud məşəsinə keçib gedərmiş. Ədib Yevlaxa gedərkən onu Həmidə xanım Cavanşir silahlı adamlarla yola salıb geri qayıtmışdı.

Məqamıdır xatırladaq ki, Həmidə xanımın göstərdiyi bu cür igidliklərin sayı-hesabı olmayıb...

1918-ci ilin yayında ermənilər Ağdamdan Şuşaya gedən yolu bağlayırlar. Bunu bilən Həmidə xanım Kəhrizli və Əfətildən gətirdiyi 200 atlı ilə birlikdə Ağdama

həyata keçirir. Mirzə Cəlil onun bu fəaliyyətini təqdir edir və işin həyata keçməsinə yaxından kömək edir. Hətta ilk vaxtlar Mirzə Cəlil özü həmin məktəbdə dərs keçir, Həmidə xanımın qızı Minanı da dərs deməyə hazırladırdı.

### "Faytonçu, tələs..."

"Molla Nəsrəddin" in nəşri ilə bağlı yaranan problemlər, dəfələrlə həyatına qarşı edilən sui-qəsdlər, xəstəlik, aclıq, pulsuzluq, təsərrüfat işlərinin yaxşı getməməsi Mirzə Cəlili çox sıxırdı...

Ədib bütün bu bəlalardan, problemlərin içərisində yalnız ailəsinə rahatlıq tapa, nisbətən dincələ bilirdi. Deyirdi ki, hər dəfə evə qayıdarkən uzaqdan Kəhrizli kəndi görünəndə, sıralanmış qovaqların arasında bizim malikanə seçilməyə başlayanda qəlbimi xoş həyəcan bürüyür...

Səbirsizliklə faytonçunu tələsdirirəm... Öz ailəmə, doğmalarım tez çatmaq istəyirəm... Bir an da yubanmadan mənə əziz və xoş olan çevrəmdə olmaq istəyirəm...

Mirzə Cəlil Şərqi musiqisini və ifaçıları çox sevirdi. Bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli ilə, Gülablı kəndindən Aşiq Nəcəfzadə və Aşiq Abbaszadə ilə dostluq edirdi.

Yeri düşəndə milli musiqi sədaları altında rəqs də edirdi. Tütək və kamaça çalmağı da xoşlayırdı. Mirzə Cəlilin bu istəyini bilən Həmidə xanım ona başdan-başa sədəflə bəzənmiş bir kamaça hədiyyə etmiş, üstəlik, onu öyrətməsi üçün yaxşı bir müəllim də tutmuşdu.

Və illər keçəcəkdə, Mirzə Cəlilə aldığı bu kamaça ədibin öz ifasında son dəfə ayrılıq naləsi çəkəcəkdə...

**Yaşam olduğu kimi...**

Mirzə Cəlil Həmidə xanımla birlikdə səfəli yerlərə, dağların qoynuna getməyi, atla gəzməyi xoşlayırdı...

Təbiət qoynunda olmaq, sakitlik ədibin yaradıcılıq işlərinə də müsbət təsir edirdi... O, tək işləməyi xoşlayar, hətta ən xırda səs belə fikrini dağıdıb, işini yarımcıq qoya bilirmiş. Adətən, gecə saat 4-ə kimi işləyər, səhərlər yuxudan gec qalxarmış. Gecələr pis yatanda səhərlər əsəbi, yaxşı yatdıqda isə gələrdi, zarafatçı olarmış.

Hər adama asanlıqla inanmaz, çox tez də inciyərmiş...

Bəzən Həmidə xanımla da aralarında inciklik, mübahisə olardı...

Bir dəfə Həmidə xanım Şuşada imzasız bir məktub alır. "Ölülər" pyesinin Bakıda Tağıyevin teatrında səhnəyə qoyulduğu günlər idi. Həmin sirli məktubda isə sadəcə bu sözlər yazılmışdı...

### (ardı var)

**YasəməN MUSAYEVA,**  
"Azərbaycan"